

До другої групи Цао Шичжу відносить такі стилістичні прийоми, як розбиття, складання ієрогліфів, додавання і скорочення рис, запозичення форми, використання ієрогліфів з однаковими графемами. У таких прийомах на перший план виходить саме форма, написання, структура ієрогліфа, його ж вимова, читання виконує другорядну роль [1, с. 8–9].

Характерною рисою прийомів другої групи є те, що, хоча вся фраза може бути вимовлена, прочитана, кожен ієрогліф зберігає своє читання, саме форма, написання ієрогліфа виконує провідну роль. Часто семантика ієрогліфа зовсім не пов'язана зі змістом речення (перші п'ять прикладів).

Необхідно відзначити також, що такі стилістичні прийоми, як розбиття, складання ієрогліфів, додавання і скорочення рис, запозичення форми, використання ієрогліфів з однаковими графемами вимагають від читача або слухача знання ієрогліфічної культури Китаю. «Незнайомі з ієрогліфічною культурою люди, безграмотні люди (йдеться і про китайців, і про іноземців) не зможуть зрозуміти значення висловлювань», — відзначає Цао Шичжу, при цьому кажучи про таке явище, як «ієрогліфічне мислення» або «мислення через ієрогліфи» [1, с. 10–16]. Таке мислення дозволяє ієрогліфічним стилістичним прийомам використовуватися в усному мовленні, тобто, не бачачи ієрогліфи, а лише почувши *dǎ bā dǎo*, знайома з китайською ієрогліфічною культурою людина зрозуміє зміст всього висловлювання. Доказом існування такого типу мислення Цао Шичжу вважає описаний у багатьох творах процес пошуку потрібного для певного стилістичного прийому ієрогліфа [1, с. 13–15]. У таких випадках ієрогліф підбирається виключно виходячи з його структури і складу, семантика ж відходить на другий план.

Незважаючи на те, до якої групи відноситься той або інший стилістичний прийом, чи може він існувати в усному мовленні, вчені визнають, що ієрогліфічні стилістичні прийоми об'єктивно існують і виконують важливу роль у традиційній культурі Китаю. Якщо стилістичні засоби, такі як метафора, алітерація, асонанс, гіпербола, пов'язані з семантикою і звучанням слів, то матеріалом для ієрогліфічних стилістичних прийомів служить написання ієрогліфа, його структура. Такі прийоми, що з'явилися у китайській ідеографічній писемності, знайшли широке застосування в літературі Китаю і, в той же час, є відображенням і хранителями традицій. Такі стилістичні прийоми не можуть існувати у фонетичних мовах і не можуть бути адекватно перекладені іншою мовою.

Список використаної літератури

1. 曹石珠. 汉字修辞研究 / 曹石珠.— 长沙：岳麓书社, 2006.— 269页.
2. 张弓. 现代汉语修辞学 / 张弓.— 天津：天津人民出版社, 1963—295页.

І. М. Каминін, Л. В. Чурсіна

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ТА СЛОВОТВІРНА АСИМІЛЯЦІЯ ЗАПОЗИЧЕНЬ З ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Статтю присвячено питанням семантичної і словотвірної асиміляції іноземних слів у сучасній українській літературній мові (на матеріалі французьких запозичень). Аналізуються структурно-семантичні зміни, які відбуваються у структурі значення запозиченої лексики, розробляється класифікація типів співвідносності значення слів-етимонів та запозичених слів. Відповідно до валентних характеристик запозичених основ, виділено основи з високим, середнім, низьким і нульовим ступенями словотвірної валентності. Встановлено, що найбільшим словотвірним потенціалом відзначаються основи, які виражають соціально-значущі поняття і займають центральне місце в номінативній системі мови-реципієнта.

Ключові слова: семантична структура, структурно-семантичний розвиток, словотвірна валентність, словотвірна активність, словотвірна гніздо.

Статья посвящена вопросам словообразовательной ассимиляции иноязычных слов в современном украинском языке (на материале французских заимствований). Анализируются структурно-семантические изменения, которые происходят в структуре значения заимствованной лексики, разрабатывается классификация типов соответствия значения слов-этимонов и заимствованных слов. В соответствии с валентными характеристиками заимствованных основ, выделены основы с высокой, средней, низкой и нулевой степенями валентности. Установлено, что наибольший словообразовательный потенциал имеют заимствованные основы, выражающие социально-значимые понятия и занимающие центральное место в номинативной системе языка-реципиента.

Ключевые слова: семантическая структура, структурно-семантическое развитие, словообразовательная валентность, словообразовательная активность, словообразовательное гнездо, заимствованный дериват.

© І. М. Каминін, Л. В. Чурсіна

The article is devoted to the problems of word-building assimilation of foreign words in Modern Ukrainian (on the material of French borrowings). Structural-semantic changes that take place in the structure of a borrowed lexeme are analysed and the classification describing the types of correspondence between the meanings of borrowed words and their etymons is developed. With account of the valency characteristics of the borrowed stems, stems with high, medium, low and zero degrees of valency are distinguished. It has been established that those borrowed stems that convey socially relevant notions and occupy the central place in the nominative system of the receiving language possess the highest word-building potential.

Key words: *semantic structure, structural-semantic development, word-building valency, word-building activity, word-building family, borrowed derivative.*

Освоєння лексики іншомовного походження відбувається на різних рівнях — графічному, фонетичному, морфологічному, лексико-семантичному та словотвірному. Проте найбільшу роль відіграють лексико-семантичний та словотвірний рівні як вищі ступені еволюційного процесу асиміляції лексичних запозичень у приймаючій мові.

У структурі значення запозиченої лексеми можна виділити структурно-семантичні зміни двох рівнів: 1) на рівні семантичної структури лексеми; 2) на рівні семантичної структури лексичного значення лексико-семантичного варіанту (ЛСВ). З погляду співвідносності семантичної структури запозиченої лексичної одиниці в приймаючій мові та її етимона в мові-джерелі виділяються такі типи:

а) однозначні лексичні одиниці, співвідносні з однозначним словом-етимонам. У цьому разі спостерігаються два явища:

— *симетрична одно-однозначність*, при якій однозначність, власлива слову-етимону, зберігається в мові-реципієнті. При цьому помітних змін у семантиці слова не відбувається. Серед причин, які гальмують розвиток семантичної структури запозичених лексем такого типу, можна виділити обмеженість сфери вживання, термінологічний характер, нещодавне входження в лексичну систему приймаючої мови, застарілість, виразний культурно-історичний колорит лексеми, що запозичається. Серед численних запозичень із французької мови, які мають по одному значенню в мові-джерелі і в українській мові і належать до цієї групи, можна віднести лексеми *консоме, маргарин, конфітюри, кашне, пенсне* тощо;

— *асиметрична одно-однозначність*, коли при збереженні кількості значень (у даному разі одного значення) в структурі значення запозиченої лексеми відбуваються зміни, які можуть бути зумовлені

перенесенням назви на інший денотат, змінами в самому денотаті, втратою або появою нових ідеографічних сем. До запозичень такого типу належать лексеми *лампас, португя, берет, оранжеря* тощо;

б) однозначні лексичні одиниці, співвідносні тільки з одним із значень багатозначного слова-етимона. Дослідники вважають, що семантична структура багатозначного слова-етимона при запозиченні, як правило, спрощується. Багатозначне слово приходить у приймаючу мову з більш обмеженим колом значень у порівнянні з мовою-джерелом. Наше дослідження доводить, що це положення не є універсальним, однак у багатьох випадках воно слушне. У переважній більшості випадків запозичується не вся семантична структура полісемантичного слова-етимона, а тільки частина її. Однозначна лексична одиниця в приймаючій мові може відповідати прямому номінативному або ж одному з похідних значень слова-етимона. Таке співвіднесення можна простежити в запозиченнях *галета, желе, абсент* тощо.

в) багатозначні лексичні одиниці, співвідносні з однозначним словом у мові-джерелі. У таких словах похідні значення виникають у семантичній системі української мови і спостерігається певна асиметрія: іншомовна форма й одне значення та похідні значення, які виникли вже на ґрунті приймаючої мови. Така співвідносність виявляється, наприклад, при аналізі запозичення з французької мови *мандаarin, зефір, вінегрет* тощо.

г) багатозначні лексичні одиниці, співвідносні з багатозначними лексемами в мові-джерелі. Можливі декілька варіантів розвитку семантичної структури цього типу в приймаючій мові:

— *симетрична багато-багатозначність*, при якій спостерігається певна відповідність як між кількістю значень (ЛСВ) в обох мовах, так і між їх обсягом, тобто помітних змін у якому-небудь із значень не виявляється. У значній кількості випадків це явище пояснюється певним універсальним типом семантичної аналогії. Підпорядкована залежність між значеннями, які існують у мові-джерелі, зберігається в цьому випадку і в приймаючій мові. До цього типу належать запозичення *бордо, каберне, карамель, вігонь* тощо.

— *асиметрична багато-багатозначність*, яка може бути зумовлена або тим, що в приймаючу мову запозичені не всі значення, а тільки частина їх (*крем, буфет, душ*), або тим, що до запозичених значень додаються ще й ті, що виникли в семантичній системі української мови (*тамбур, манеж, розетка, портфель, салон*), або тим, що в одному або декількох значеннях уже в українській мові відбулися певні зміни.

Однією із форм змін у семантичній структурі багатозначного слова є розвиток топологічної структури (термін Л. А. Лисиченко) запозичених слів, при якій відбуваються такі семантичні процеси: ускладнення і спрощення структури, переінтеграція значень. У переважній кількості запозичень ускладнення структури відбувається на основі прямого номінативного значення, яке співвідносне з прямим номінативним значенням слова-етимона (*манжета, маринад*), хоч можливі й інші варіанти. Ускладнення структури може супроводжуватися переходом лексичної одиниці з конкретної лексики в абстрактну і з однієї тематичної групи в іншу, як в словах *вінегрет, багаж, флер* тощо. Спрощення структури супроводжується втратою окремих значень при запозиченні, як, наприклад, у запозичених словах *краватка, драже, браслет* тощо. Переінтеграція значень може відбуватися як за рахунок появи нових значень у приймаючій мові, так і зміни ієрархії в системі запозичених значень, як у словах *бюро, костюм, туалет* тощо.

У структурі лексичного значення (ЛСВ) відбуваються такі зміни: розширення і звуження значення та перенос значення. Спостережено, що для більшості запозичених слів звуження є більш характерним процесом, який має місце при входженні запозиченої лексичної одиниці в приймаючу мову. Перенос значення відбувається в більшості випадків за моделями, що є властивими українській мові. У цьому разі йдеться про залучення запозичених слів і навіть групи слів, об'єднаних тематично, до регулярних моделей переносу, характерних українській мові. Такий тип зміни можна простежити у розвитку значення слів *жалюзі, вуаль, портфель, багаж* тощо.

Семантично освоєні лексичні одиниці становлять певний пласт словника української мови і беруть участь у словотворчому процесі, який можна розглядати як глибинний рівень асиміляції запозичених лексем.

Згідно їх валентністних характеристик запозичення умовно розподіляються на:

а) лексеми з високим ступенем словотвірної валентності (СВ), тобто такі, що дали на українському мовному ґрунті понад десять похідних, різноманітних за своєю граматичною і семантичною структурою. Словотвірні гнізда високовалентних запозичених лексем включають гібридні похідні з запозиченою основою і афіксами як іншомовного походження, так і питомими. Високовалентні лексеми відзначаються високим рівнем фонетичної та морфологічної асиміляції. У процесі словотвору вони зазнають типових морфологічних

перетворень, характерних для мови, що приймає. Структурні показники впливають також на словотвірний потенціал основи: морфемно неускладнена основа має переваги порівняно з іншими основами, які закінчуються на певний словотвірний формант. У формальній організації словотвірного гнізда, вершинами яких є високовалентні основи французького походження, простежуються певні закономірності. Виявляється це не тільки в наявності спільної семи і значної кількості похідних у гніздах, але й у тому, яким чином вони розташовуються у гнізді. Довжина або глибина гнізд варіює в межах I-IV ступенів похідності і не виходить за межі VII ступеня похідності. Характерно, що на I і II ступенях деривації розміщуються також «запозичені деривати», тобто однокореневі запозичені лексеми (найчастіше суфіксальні, рідше префіксальні), які структурно і семантично співвідносяться з основою-вершиною гнізда. Між основою, що виступає в ролі твірної, і «запозиченими дериватами», що сприймаються як її похідні, встановлюється здебільшого чітко виражений напрям мотивації:

монтувати → *монт-ер*
→ *монт-аж*
→ *де-монтувати* → *де-монтаж*

Спостережено, що формальна організація гнізд запозичених лексем з високою СВ ґрунтується насамперед на семантичній основі. Саме формальна і значеннева співвіднесеність більшості високовалентних лексем з однокореневими «запозиченими дериватами» забезпечує їх життєдіяльність і активне функціонування у мові-реципієнті.

б) лексеми з середнім ступенем валентності (в межах десяти похідних). Основи з середнім ступенем СВ представлені більшою кількістю, ніж основи з високим словотвірним потенціалом. Як і попередньо розглянута група такі основи характеризуються відносно високим рівнем фонетичної, структурно-морфологічної та семантичної асиміляції. Серед них переважну більшість складають іменники, рідше прикметники і дієслова. Такі лексеми є соціально значущими і належать до частотної лексики: *букет, буфет, ваніль, гардероб, одеколон, суп, шампанське тощо*. Семантична структура цих запозичених основ-вершин гнізд складається із одного-трьох значень.

в) лексеми з низьким ступенем валентності (від одного до трьох похідних). Словотвірний потенціал лексем цієї групи характеризується обмеженою кількістю дериватів. У фонетичному і структурно-морфологічному планах ці лексеми є освоєними за правилами

мови-реципієнта. Серед них трапляються невідмінювані іменники, що закінчуються на наголошений голосний:

желе → *желе|подібний*

жалюзі → *жалюзій-н-ий*.

На семантичному рівні запозичені слова з низьким ступенем СВ є асимільованими, оскільки реалізують свої словотвірні потенції за регулярними моделями приймаючої мови. Разом з тим, ці лексеми відзначаються малою змістовністю: *абажур, бісквіт, бульйон, брошка, галета, гарнір, гамак*. Так, іменники мають здебільшого конкретні, предметні значення, що й зумовлює їх невеликий словотвірний потенціал.

г) лексеми з нульовим ступенем валентності (зовсім не мають похідних, з обмеженою частотою вживання у мовленні). Лексемам, що виявляють активність у словотворі української мови, протиставляється група слів, що є авалентними на ґрунті мови-реципієнта. Це запозичені слова з нульовим ступенем СВ. Вони виділяються через свою специфічну фонетичну оболонку, яка вказує на «іншомовність» походження цих слів. Певна кількість із них закінчується на наголошений голосний, що не властиво українській мові: *безе, кольє, фри-касе, асорті, жабо, трико, рагу тощо*. Такі слова перебувають поза системою відмінкових парадигм сучасної української літературної мови: їхні форми є незмінюваними, що є однією з причин їхньої ізольованості в мові-реципієнті. Слова з нульовою СВ здебільшого не мають широких асоціативних зв'язків з питомою лексикою, тобто їхня зовнішня валентність також є обмеженою. Такі слова не належать до частотно вживаної лексики і перебувають на периферії номінативної системи приймаючої мови.

Підсумовуючи наші спостереження, можна зробити висновок, що семантична структура запозичених слів зазнає в українській мові змін на всіх лексико-семантичних зрізах: лексема — ЛСВ — сема. Ці перетворення можуть мати специфічний вияв у різних підгрупах певної тематичної групи, що зумовлено взаємодією позамовних і внутрімовних чинників.

Освоєння лексики французького походження відбувається на різних рівнях, при цьому лексико-семантичний і словотвірний рівні становлять вищі ступені еволюційного процесу асиміляції лексичних запозичень у приймаючій мові, підґрунтя яких складає освоєність запозичень на графічному, фонетичному та морфологічному рівнях.

Словотвірні процеси на базі запозичених лексем не можуть бути випадковими, несистемними. Хаотичне нагромадження запозичених

слів, зокрема французьких, з плином часу із кількісного перетворюється на якісне і утворює чітку систему, яка підлягає загальним законам розвитку української мови.

Словотвірна активність окремих французьких запозичень виявляється уже в період їх пристосування до морфологічної і лексичної системи української мови. Їхні структурні і значеннєві модифікації відповідно до напрацьованих адаптаційних моделей запозичень в українській мові сприяють активному залученню цих слів до номінативно-дериваційної системи мови-реципієнта. Властиве для цього періоду часткове або повне (рідше) відновлення мотиваційних і семантико-словотвірних відношень із однокореневими словами, як генетично спорідненими, так і словами, що мають спільне з ними етимологічно-історичне джерело.

Французькі запозичення, які відзначаються активністю у словотворі, реалізують СВ у високопродуктивних моделях української мови. Їхні похідні стають дериваційною базою для творення різноманітних за структурою дериватів, але вже на інших ступенях похідності. Високий ступінь виявлення СВ основою французького походження, а також її словотвірна активність прямо залежать від складу кореневого гнізда, до якого входять запозичення, генетично пов'язані з основою-вершиною гнізда — спільною кореневою морфемою і семантикою. Спільний семний компонент «стягує» однокореневі запозичення в спільне семантичне поле, а формальні відношення зумовлюють їх розташування в ієрархічній послідовності відносно одне одного в словотвірному гнізді.

Найбільший словотвірний потенціал мають іменникові основи, а також дієслівні основи у разі, якщо вони співвідносяться в українській мові з «запозиченими дериватами», для яких вони виступають мотивуючими основами. Словотвірні моделі похідних від французьких твірних основ принципово ті самі, що й на базі питомих.

Запозичення з високим і середнім ступенями СВ, що позначають різноманітні поняття і яким властива висока частотність уживання у мовленні, активно беруть участь у словотворі і реалізують словотвірні потенції за типовими схемами.

Слова з низьким і нульовим ступенями валентності характеризуються більш замкненою сферою уживання. Семантична несумісність основи таких лексем з словотвірними формантами накладає певні обмеження на вияв ними СВ в силу специфіки їх значеннєвого ресурсу.